

'זה סיפור איתו ראוי ילדים לחנך' (הדג-נחש')

על מוסר ומלחמה

הקדמה:

החברה הישראלית מצויה בימים אלו בימי משבר. האסון הנורא שבא עלינו בעיצומו של חג שמחת תורה והמלחמה שבאה בעקבותיו, זעזעו את אמות הספים, ומעוררים רגשות עזים. ישנם רגשות חיוביים, כמו: תחושת שייכות, גאווה ישראלית, הקרבה ומסירות ועוד ועוד. אך ישנם גם רגשות קשים: פחד וחרדה, פסימיות וייאוש, רצון עז לנקמה, ותחושה כללית של היעדר ביטחון. הרגשות הקשים הללו יכולים להפוך לידי מעשים שליליים וחמורים.

לצערנו, אין זו הפעם הראשונה שבה נתונה החברה הישראלית בימים סוערים שכאלו. ואין זו הפעם הראשונה שעליה ללמוד כיצד לשמור על הגבולות הראויים גם כשהדם רותח והלב רוגש וגואה.

ביחידה שלפניכם נחזור אל כמה שירים מן התרבות העברית שנכתבו כניסיון להעמיד חיץ ברור בין רגשות הלב הכואב, המבקש נקמה, לבין אותם מעשים אשר לא יעשו, אשר הופכים את הרגש למעשה האיום של נקמת דם.

*למורה:

בימים מורכבים שאנו מצויים בה התרחשו, למרבה הצער, גם אירועים חמורים, כמו האירוע שבו נורה יובל דורון קסטלמן, לאחר שהוא עצמו חיסל את המחבלים, ותוך שהוא מרים ידיים וקורא שהוא יהודי-ישראלי ולא חלילה מחבל. בחרנו להתייחס לנושא זה, בשל החשיבות הרבה של מוסר מלחמה ושמירה על הגבולות שמציב בפנינו המוסר גם בימים מתוחים ומלאי זעם וכאב שכאלו. אך יחד עם זאת, לא עסקנו באירוע הספציפי הזה באופן ישיר במערך, בשל הרגישות הרבה לעסוק בנושא שעוד תרם התברר כל צורכו בבית הדין. יחד עם זאת, כמובן שיש מקום להסביר בעל-פה את ההקשר והצורך לדבר בעת הזו על הדברים האלו, ולאפשר לתלמידים ותלמידות שיעלו את הנושא ויקשרו באופן עצמאי את הדברים לאירועים העכשוויים לעשות זאת, תוך הדגשת הצורך שלנו להיות זהירים בדברינו כל עוד לא הושלמה חקירת הדברים.

פתיחה: מי זאת בלה בליסימה?

האם שמעתם פעם על השם בלה בליסימה? מי הייתה? מה עשתה? איזה מעשה גבורה עשתה? מרבית החברה הישראלית אינה מכירה את השם הזה, ובוודאי לא זוכרת מדוע יש לראות בפועלה מעשה גבורה. 'הדג-נחש' הוציאו שיר שמספר את סיפורה.

האיזינו לשיר של הדג נחש:

<https://www.youtube.com/watch?v=0S9hDbW-CJE>

וקראו את מילותיו:

<https://shironet.mako.co.il/artist?type=lyrics&lang=1&prfid=4363&wrkid=4886>

- מה לדעתכם הוביל את ההמון להתנהג כמו שהתנהג?
- מה לדעתכם עומד ברקע להתנהגות הזו (אילו אירועים, אילו תחושות)? האם משהו מזה מזכיר לכם את האווירה בימינו?
- מה לדעתכם הוביל את בלה בליסימה להתנהג כמו שהתנהגה? אילו תכונות אופי נדרשות לעשות את מה שעשתה?
- 'הדג-נחש' קובעים שהיא גיבורה. האם גם אתם חושבים כך?
- מה ההסבר שנותנים 'הדג-נחש' לעובדה שהסיפור שלא לא זכה להיחקק בדברי ימי עמנו? האם אתם מזדהים עם ההסבר שלהם?

בעקבות אלתרמן ובן-גוריון:

נתן אלתרמן הוא אחד מן המשוררים הגדולים שקמו לעם היהודי בתקופת הציונות. שיריו של אלתרמן ליוו את הימים שקדמו להקמת המדינה, כמו גם שנותיה הראשונות, והיוו קול שביטא את רחשי הציבור מזה אך גם ביקורת נוקבת מזה על כל אותן התפתחויות חשובות ותהפוכות שליוו את ימי הקמת המדינה. את השירים של אלתרמן שתארו את הקורות כינה בשם "טורים".

באמצע מלחמת השחרור, בן-גוריון ביקש להדפיס את אחד מטוריו של נתן אלתרמן ב- 100,000 עותקים! (שישית מן היהודים שהיו אז בארץ) ולחלק אותו לכל החיילות והחיילים. וכך כתב בן-גוריון לאלתרמן:

אלתרמן היקר,

יישר כוחך... אני מבקש רשותך להדפיס "טור" זה - אין טור משוריין בציוד צבאנו העולה עליו בכוחו הלוחם - בהוצאת משרד הביטחון במאה אלף אכסמפלרים (עותקים) ולחלקו לכל איש צבא בישראל.

בהוקרה ובתודה

ד. בן-גוריון

- מה לדעתכם נאמר בשיר הזה?
- איזה מסר יכול לשאת שיר שכזה, שיהיה לבן-גוריון חשוב להדפיס ולחלק אותו בכמות כה גדולה של עותקים?

נקרא את הטור המדובר שכתב אלתרמן, "על זאת":

חָצָה עָלַי גִּיפֵי אֶת הָעִיר הַכְּבוֹשָׁה,
 נָעַר עֵז וְחָמוֹשׁ... נָעַר-כְּפִיר.
 וּבְרָחוּב הַמְדָבָר
 אִישׁ זָקֵן וְאִשָּׁה
 נִלְחָצוּ מִפְּנֵי אֵל הַקִּיר.

והנער חיך בשנים-חלב:
 "אנסה המקלע" ... ונסה.
 רק הלית הזקן את פניו בידיו...
 ודמו את הכותל כסה.

זה צלום מקרבות-החרות, יקירים.
 יש עזים עוד יותר. אין זה סוד.
 מלחמתנו תובעת ביטוי ושירים...
 טוב! יושר לה, אם-כן, גם על זאת!

ויושר לה אם-כן על "מקרים עדינים"
 אשר שמם, במקרה, רציחה.
 ויושר על שיחות של שומעים-מבינים,
 על בנות-צחוק של ותור וסליחה.

אל יגד "רק פרטים הם בפרק הפאר."
 פרט וכלל המה צמד-כחוק,
 אם הכלל כך מקשיב לו לפרט המספר
 ואיננו חובשו בצינוק!

כי חוגרי כלי לוחם, ואנחנו אתם,
 מי בפעל ומי בטפוחת הסכמה,
 נדחקים, במלמול של "הכרח" ו"נקם",
 לתחומם של פושעי מלחמה.

אכזרית מלחמה! המטיף התמים
 באגרוף מפניה יחזר!
 אך לכן
 צו הישר וצו הרחמים
 לו יהיה בה כמוה אכזר!

ולקהל המפייטים רק על קסם הודה
 ותורמים לה רק דבש על מרדה
 לו יוכנו בידה ענשים של פלדה!
 בתי דין צבאיים של שדה!

תמגר השלוה הלוחשת "אכן..."
 ויראה את פניה בראי!
 יעמוד החיל העברי! יתגונן
 מקהות הצבור העברי!

ומלחמת העם, שעמדה לבלי חת
 מול שבעת הגזסות
 של מלכי המזרח,
 לא תחת גם מפני "אל תגידו בגת..."
 היא אינה פחדנית כדי-כך!

- שירו של אלתרמן מתייחס למקרה (או מקרים) אמיתי. מה המקרה המתואר בשיר?
- מה עמדתו של אלתרמן כלפי מאורע זה? ומה לדעתו יש לעשות לאותו חייל?

הרחבה: מזמור ל"ו – ניצחון המוסר

הצורך להציב לעצמנו גבולות מוסריים דווקא בעת מלחמה ואל מול רגשות הנקם שלנו, מופיעים גם במקורות קדומים יותר מארון הספרים היהודי. הד להתמודדות אישית-פנימית זו, שבין יצר הנקמה לבין גבולות המוסר אנו יכולים למצוא במזמור ל"ו בתהלים:

למנצח לעבד יהוה לדוד:
 נאם פֶּשַׁע לְרָשָׁע בְּקֶרֶב לְבִי אֵין פֶּחַד אֱלֹהִים לִנְגַד עֵינָיו:
 כִּי הִחְלִיק אֱלֹו בְּעֵינָיו לְמִצָּא עֹונו לְשֹׁנָא:
 דְּבָרֵי פִיו אָנוּן וּמִרְמָה חִדַּל לְהַשְׁכִּיל לְהִיטִיב:
 אָנוּן יִחְשָׁב עַל מִשְׁכָּבוֹ וַיִּתְיַצֵּב עַל דֶּרֶךְ לֹא טוֹב רָע לֹא יִמָּאָס:
 יְהוָה בְּהַשְׁמִים חִסְדֶּךָ אָמוּנָתְךָ עַד שְׁחָקִים:
 צִדְקָתְךָ כְּהַרְרֵי אֵל מִשְׁפָּטְךָ תְּהוֹם רַבָּה אָדָם וּבְהִמָּה תוֹשִׁיעַ יְהוָה:
 מִה יָקָר חִסְדֶּךָ אֱלֹהִים וּבְנֵי אָדָם בְּצַל כְּנָפֶיךָ יִחְסִיִּן:
 יִרְוִין מִדְּשֵׁן בֵּיתְךָ וְנַחַל עֲדִנְיָה תִשְׁקָם:
 כִּי עֲמָךְ מְקוֹר חַיִּים בְּאוֹרְךָ נִרְאָה אוֹר:
 מִשֶׁךְ חִסְדֶּךָ לִידְעֶיךָ וְצִדְקָתְךָ לִישְׂרֵי לֵב:
 אֵל תְּבוֹאֲנֵי רֶגֶל גְּאוּה וַיִּד רְשָׁעִים אֵל תִּגְדְּנֵי:
 שֶׁם נִפְלוּ פְעָלֵי אָנוּן דָּחוּ וְלֹא יָכְלוּ קוּם:

אחת הפרשנויות המרתקות למזמור שלפנינו היא הפרשנות הטוענת שבמזמור זה מבקש המשורר שלא להתפתות ללכת בעקבות דרכיהם של הרשעים. המזמור, המחולק לשלושה חלקים, עובר מתיאור דרכי הרשעים, אל תיאור דרך הישר והצדק, ולבסוף, בבית האחרון מבקש המשורר שליבו יישמר זך ונקי ולא יתפתה ללכת בעקבותיהם של הרשעים.

אך אם פרשנות זו נכונה, מיד עולה השאלה: מדוע המשורר, שכה בטוח בדרך הישר והטוב – חושש שיפול לדרכם של הרשעים? מה לו ולהם? מה לו ולדרכם? מהיכן לפתע הוא חש אש בוערת בעצמותיו המפתה אותו ללכת בדרכם, עד שהוא נדרש להתפלל לאלוהים שישמור ויגן עליו שלא יתפתה לעשות זאת?

בכדי לענות על שאלה זו ברצוני לחזור לסיפורי דוד ושאלו. לאחר שהקנאה עוררה את זעמו של שאול הוא החל לרדוף אחר דוד וביקש להמיתו. דוד, באחת ההזדמנויות מצליח להגיע בשעת לילה מאוחרת למחנה שאול, ויש בידו הזדמנות להשיב לשאול מנה אחת אפיים – ולחסל את שאול. וכך נאמר:

וַיָּבֵא דָוִד וְאַבְיָשִׁי אֶל הָעַם לַיְלָה, וְהָיָה שְׂאוֹל שֹׁכֵב יָשֵׁן בְּמַעְגָּל, וְחֹנִיתוֹ מְעוּכָה בְּאֶרֶץ
 מִרְאֲשֵׁתוֹ, וְאַבְנֵר וְהָעַם, שֹׁכְבִים סְבִיבֹתוֹ
 וַיֹּאמֶר אַבְיָשִׁי אֶל דָּוִד: סִגְרֵ אֱלֹהִים הַיּוֹם אֶת אוֹיְבֶיךָ בְּיָדְךָ;

ועתה אִכְנֹנוּ נָא בְּחַנִּית וּבְאָרֶץ פְּעַם אַחַת, וְלֹא אֲשַׁנֶּה לוֹ.
 וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל-אַבְיָשִׁי: אֵל-תִּשְׁחִיתֶהוּ, כִּי מִי שֶׁלַח יָדוֹ בְּמִשִּׁיחַ יְהוָה, וְנָקָה.
 וַיֹּאמֶר דָּוִד: חֵי יְהוָה, כִּי אִם יְהוּדָה יִגְפְּנוּ; או יוֹמוֹ יָבֹוא וְמָת, אוּ בְּמִלְחָמָה יִרְדּוּ וְנִסְפָּה.
 חֲלִילָה לִי מִיְהוָה, מִשְׁלַח יָדִי בְּמִשִּׁיחַ יְהוָה;
 וְעַתָּה קַח נָא אֶת-הַחֲנִית אֲשֶׁר מְרֹאֲשָׁתוֹ, וְאֶת-צַפְחַת הַמַּיִם וְנִלְכְּהָ-לָנוּ."
 (שמואל א', פרק כ"ו, ז-יא)

הפיתוי של דוד הוא גדול. הנה, נקרתה בפניו הזדמנות פז להסיר מעל צווארו את חרב שאול. הוא יכול לסיים, אחת ולתמיד, עם הגלות המתמדת שבה הוא נמצא, עם הפחד – שתדיר חופף עליו. דוד יכול לנקום באויב המושבע שלו – ולהביס אותו. ואכן, כך קורא לו אבישי לעשות. אבישי, שתפקידו בסיפור שלפנינו לבטא את קול הרגש המתפרץ, הזועם והקנאי – מבקש להשיב לשאול מנה אחת אפיים על כל אשר עשה לדוד.

אך דוד אינו מתפתה לכך. דוד משיב שגם בעידנא דריתחא – יש לשמור ולהישמר מלעשות מעשה – שאין לעשותו. דוד, המבטא בסיפורנו את קול המוסר, עומד אל מולו של אבישי – ועוצר מבעדו לעשות עוד צעד, לעשות מעשה שלא יעשה. אם תרצו, דוד ואבישי מייצגים את המאבק המתחולל בנפשו של דוד, בנפשו של כל אדם שנמצא אל מול אויב מושבע, בין האיד והסופר-אגו. האיד- הכוחות הטבעיים של האדם מבקשים ממנו לנקום נקמת דם. והסופר אגו – דורש ממנו לשמור גם בעת הזו על גבולות המוסריים שהוא מאמין בהם.

זהו מאבק איתנים, והמזמור שלפנינו, התפילה החרשית שנשמעת ממנו, היא אולי הניסיון של דוד להכריע את הכף ולאפשר לו לסופר אגו לגבור על האיד: לשמור על עצמו מפני עצמו, לשמור על עצמו שבשל זעמו המוצדק – יתפתה לשחרר את מעצורי המוסר שלו, ויפנה ללכת בדרכם של כוחות האופל, שפועלים ללא כל מוסר ומצפון.

המזמור והסיפור יחד יכולים ללמד אותנו שהדבר האנושי ביותר הוא לחוש את מאבק האיתנים האלו כשהדם רותח והכאב שחווינו אל מול הרוע אינו ניתן לתיאור. ואולם, כמו המשורר, עלינו לעשות כל שלאל ידינו, בכדי שהדם הרותח לא יביאנו לידי כך שנמצא עצמנו פוסעים בדרך הרוע, בה אין לית דין וליית דיין. דברים אלו מזכירים כמובן את דברי הביקורת העזה שהטיח יעקב בשמעון ולוי, לאחר שנקמו את האונס שבוצע באחותם דינה (בראשית ל"ד, ל)

כמובן, הקביעה שיש לשמור שדרך המוסר תכריע את הכף, ותכבד מרגשות הנקם, היא כמובן קביעה כללית. והשאלות המורכבות יותר הנגזרות ממנה הן: בפעולות המלחמה שלנו – היכן עובר הקו? מי קובע היכן הוא עובר? ומהיכן אנו שואבים את הכללים לפיהם אנחנו משרטטים את גבולות הגזרה?

- האם אתם מזדהים עם המאבק הזה בין אבישי ודוד, בליבכם פנימה?
- דוד, נושא תפילה בכדי לחזק את המוסר על פני רגשות הנקם. מהן הדרכים שבעיניכם יכולות לחזק אותנו בעת צרה ומצוקה לחזק את ידינו לבל נתפתה לפעול בצורה חסרת מוסר ומצפון?